

Паскал Гилевски

ГЛАВА

Не можам точно да се сетам кога првпат сум ја видел таа стара фотографија, толку пати што ми ја растрепери душата со морничава возбуда. Но сигурен сум дека прво ја сретнав репродуцирана во една книга со историски документи. На фотографијата може да се види само една човечка глава ставена врз маса со долг светол чаршаф без дамки од крв, што значи дека снимката била направена подоцна, откако крвта сосем се беше згрутчила.

Главата е на заклан илинденски востаник. Името на востаникот не се знае, ниту пак некаде е запишано на кое место и на кој начин е извршен стравотниот злостор.

Поради долгата коса, мустаците и недотераната црна брада, што со толку карактеристични белези за скоро секој борец од тоа време, мислам дека тешко би можел него да го препознае дури и оној што го познавал востаникот. Освен тоа, неговата невообичаена и свирепа смрт, која предизвикува морници и вака, на фотографија и по седумдесетина години, небаре ги избришала од него цртите на само еден лик, а ги влеала знаците на некаква чудна општост.

Така, без никаков одреден израз, што би зборувал за какво и да е херојство, за доблест, страдање или за страв од смртта, оваа глава на прв поглед повеќе прилега на извесна маска, божем ставена врз масата со бела драперија од некој мним уметник, во вид на модел за мртва природа. И очите, еве, затворени се, чиниш, безимениот востаник само безметежно спие.

Налик на некаква осакатена биста од некој дамнешен крал, со текот на времето, главата која е овековечена на фотографската снимка, како незаменлив урнек за сите глави со иста судбина, за мене остана составен дел од обликувањето на националната свест. И можеби ќе останеше само тоа — неподвижен историски податок —, а не и честа, неодвојна тема на моите интимни размислувања и чувства, ако не постоеше една случка во моето детство, која со судбински нишки се надоврзува со предметот на фотографијата.

Ако не се лажам, тоа се случи во едно есенско попладне, по неколкудневен едностоеен пороен дожд. Од небото, како разбиена војска на една цела држава, кроце се повлекуваа последните облаци и намесничаво му ги отстапуваа високите пространства на слабото сонце.

Тогаш, со уште неколку врсници, бев заскитал надвор од градот, со ожег в рака барајќи разни останки од дождот. Долж по брегот на реката собиравме полжави, дождеалци, федери од тел, парички со застарени решки, чакал со неверојатни облици, инсекти и други предмети.

Од недоапица, по друмот што се спушташе од едно блиско село накај градот, се слушнаа ритмички баботења на барабани. Отпрвин како шум од ветер или од бубачки во некаква подождовна наезда, а потоа сè појасно и покобно.

Ние, изненадени и исплашени, се скривме зад речните ракити и низ нив го набљудувавме друмот се дотаму до кај што се свиваше меѓу два шубрака со позлатени вршки. Потоа, забележавме голема војничка поворка, предводена од неколку барабанции, кои не престануваа да бијат по своите инструменти, небаре навестуваа некаква неодгатлива церемонија.

Се разбира, не ни беше првпат да видиме војска на друмот, па дури и придружена со барабанции. Но кога поворката се доближа на десетина метри од

нас, сите пребледовме. Веднаш по неколкуте навлакливи барабанции, двајцата први војници носеа човечка глава протната на една суровица, веројатно пред малку отсечена, зашто сè уште можеше да се види како од неа капнува по некоја капка крв.

Главата имаше долга, рошава коса, свиснати мустаци и бунцава како зифт црна брада. На едниот образ свежа напорка. Некако потсетуваше на невино измачената глава на Христос, што низ трпнеж ја гледав насликана на една дрвена икона во црквата, кај што одев еднаш неделно со родителите.

Толку бевме сепнати од несекојдневната глетка, што долго по одминувањето на поворката од војници, останавме неподвижно стаписани зад грмките на крајречната глушина, сосем заборавајќи го нашиот детски лов.

Никогаш не дознав чија беше главата што ја носеа туѓите војници, од какви побуди го направиле тоа и каде ја пренесле жртвата, така што во моето сознание таа доби таинствени и големи размери, дури можам да кажам, симболични размери на натчовечко мачеништво и херојство.

Поминаа оттогаш многу години, детството останало зад мрежата на ракиците крај реката, но изгледот на таа глава со сета своја неразгатлива тајна, што му е соодветна на целиот човечки помин, несопирливо се обновуваше во моето сеќавање.

Токму затоа беше толку голем немирот на мојата душа, кога првпат се сретнав со фотографијата на илинденскиот востаник; слично на вжештен сач во разумот ме беше жегнало незаборавното видение од детството.

Со одминот на времето, во мојата свест, постепено почнаа да се мешаат двете глави, онаа од фотографската снимка и онаа од есенското попладне на детството, некако почнаа да се надополнуваат едната со другата. Главата што ја носеа војниците ѝ придаваше на оваа од фотографијата извесна живост, реална основа, а таа пак, ѝ возвраќаше со нешто вечнотрајно, што им е својствено на документите и на опомениците.

И така, со некаква магична сила што извираше, чиниш, од пределите на сонот и на фантазијата, од двете глави неизбежно се создаваше една заедничка глава, која ги надминуваше границите на некаква конкретна личност, а во некои моменти ги заобиколуваше и сите временски или просторни димензии, задобивајќи се со облици од симболични и национални доблести. Дали по слична постапка, размислувајќи понекогаш, се создавале во колективната фантазија народните митови, песни и епоси?

На тој начин оформената глава, во различните духовни ткаења, ту се расчленуваше во своите најситни честички, гласовни структури, слогови, крвни зрнца, ту се оплотуваше во единствена маса од растежлива и бескрајна материја. Сум ја гледал во различни положби, во повеќе стварни и нестварни ситуации, во скратувања, во тричетвртини, во профил, во кубистички и надреалистички пропорции и односи. Напати очите застапуваа на преден план, спуштените клепки бавно, мошне бавно се креваа, можев да ги видам зениците, се разбира, неодредени, или во сите возможни нијанси на словенскиот поглед; потоа носот, ноздрите растреперени од еден мил мирис, усните што почнуваа насрчено да се движат, напоски да изговараат значења на предмети, на животински и растителни суштества и на идеи; слушав благи шепотења, прекори и пцовки за горка животна напара, забрвртани караници и успорени молитви; многу работи намнисаа тие оживеани усни, додека перчињата од косата и локните од брадата омајно ги дувкаше постојан поев.

И ми се јавуваше главата во вид на цртеж, како сепија во стотина преливи, нежно исенчена или во неколку основни плотни; се покажуваше како клише или како филм во негатив, ја гледав размножена во милиони примероци, објавена во весници и билтени, во летоци фрлени од авион, облеана со пот, опсипана со сињак или со снежинки, слично на глава од пречек на Нова година или некоја маскарада.

Долго време, со години, ме опседнуваше, ме мачеше, ме тревожеше и ах, ме восхитуваше таа симболична глава. Да бев скулптор, ќе ја изделкав во карпа од мермер, да бев музичар ќе ја преточев во ноти, да бев трубадур, ќе пеев за неа по крчмите и по свечените сали...

Ја гледам фотографијата. Главата на неизвесниот востаник е снимена во анфас, очите се склопени, а усните цврсто стиснати. Сепак, мислам сега, веќе ништо не може да се измени тука. Никаков апарат не е во оостојба да го мрдне степенот на положбата, да ги крене клепките, да ги наговори усните да прозборат, па макар да си го кажат името.

Зар има смисла напорот да се проникне во тајната на документот, во внатрешната историја на предметот? Останува вкочанетата фотографија, а главата неподвижна и иста за сите времиња и за сите очи.

А сепак, колку би сакал, колку би бил среќен и благословен, кога би можел сега да ѝ го дадам своето тело, да ѝ ја вдахнам својата душа, па да тргне по сите патишта на татковината, како некој дух од нашите мили приказни, да се запре во секој град и во секое село, да влезе во секоја куќа, во секој стан, и да ја видат, да ја запознаат, да ѝ го научат името и да ја засакаат сите потомци, таа глава невина, убава и вечно млада! Колку би била откупена нејзината жртва, кога секој од нас би ја почувствувал барем еднаш врз своите рамења, со нејзините најсветли мисли и идеи, така што да не ѝ се даде во ниедно време можност да остане бестелесна.

(1984)